

Arkeologisk undersökning av modern husgrund vid Kyrkås gamla kyrka

Kyrkås socken, Östersunds kommun, Jämtlands län

Annabell Rahm

RAPPORT – JAMTLI 2018:22
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel 063-15 01 00

Fax 063- 10 61 68

© Jamtli 2018

Kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS 2006/02204

Redigering och layout: av framsida: Lena Ljungkvist, Jamtli

Omslagsbild: Kyrkås gamla kyrka till vänster, i förgrunden är schaktet som undersöktes 2018. Foto: Annabell Rahm.

Jamtli medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons-licensen CC BY, undantaget Lantmäteriets kartor samt annat upphovsrättsskyddat material.

ISSN 1654–2045

Innehåll

Sammanfattning.....	1
Bakgrund.....	2
Syfte och frågeställningar	4
Metod	4
Utförande och resultat.....	5
Lager RN1	5
Lager L5-10	5
Lager L10-20	5
Arkivstudier.....	5
Litteratur	7
Bilagor.....	Fel! Bokmärket är inte definierat.
Tekniska administrativa uppgifter.....	8

Bilagor:

Bilaga 1 – Ritningar	(s. 9)
Bilaga 2 – Fyndlista	(s. 11)
Bilaga 3 – Bilder	(s. 12)

Sammanfattning

Vid en georadarundersökning 2017 framkom en anomali på ytan mellan Kyrkås gamla kyrka och Kyrkås hembygdsgård. Anomalin mättes till 10x7,8 m (NNÖ-SSV) och antogs vara resterna av en byggnad. 2018 öppnades ett schakt, 9,6x0,4 m (VNV-ÖSÖ), som grävdes till att steril jord framkom vid ca 20 cm djup. Fynden som framkom var i huvudsak spik, av både äldre och modernare slag blandade i samma lager, samt en del murbruk. Bland fynden framkom kol och sot. Jorden var uppblandad med 5–15 cm stora stenar utan att visa tecken på tydlig konstruktion.

Efter konsultation med Jamtlis byggnadsantikvarie Henrik Ylikoski ringades åldern in till tidigast sent 1800-tal baserat på spikarnas utseende. På en flygbild över området från 1949 syns en ljusning i gräset som sammanfaller med konstruktionen från georadarundersökningen. Äldre människor som är uppvuxna i området och var barn här på 1940-talet säger sig inte minnas någon byggnad på platsen, vilket innebär att byggnaden flyttats eller rivits senast sent 1930-tal. På en bild i Jamtlis arkiv, som hittades av Henrik Ylikoski, syns en timrad byggnad på precis den plats som undersökts. Bilden tros vara från 1897. Byggnaden ser ut att vara en timmerlada av samma typ som den lada som står direkt väster om Kyrkås gamla kyrka idag (se omslagsbilden), vilket förklarar avsaknaden av hushållsfynd så som keramik, golv, väggkonstruktioner eller kulturlager. Byggnaden har förmodligen stått på syllstenar som inte finns kvar på platsen idag.

Grävningen utformades som ett offentligt projekt i samarbete med Kyrkås hembygdsgård. Varje dag besökte mellan 5 och 15 personer platsen.

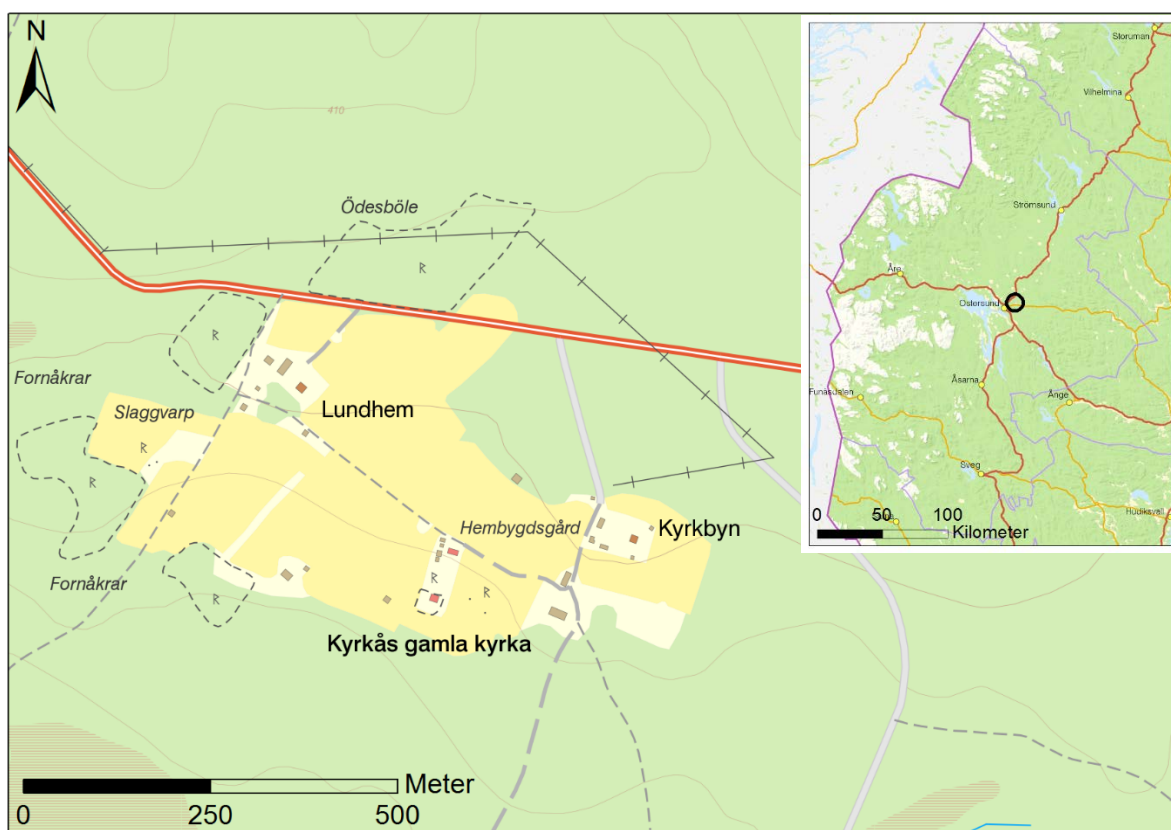

Bild 1. Översikt över området kring Kyrkås gamla kyrka. Den svarta ringen på kartan över Jämtlands län markerar Kyrkås.

Bakgrund

Årets undersökning sker inom det kulturmiljöprojekt som startats av Jamtlis arkeologer och byggnadsantikvarier. Projektets syfte är att få en tydligare bild av Kyrkås sockens historia, och speciellt intressant är området kring kyrkplatsen. Vid ett besök vid Kyrkås gamla kyrka idag är det många som slås av att kyrkan står väldigt ensligt – mitt ute på skogen med endast två närliggande gårdar. När den nya kyrkan byggdes på 1800-talet utsågs grannbyn Lungre, ca 4 km bort, som den mer lämpliga kyrkplatsen.

Det hade länge spekulerats i om Kyrkås gamla kyrka (den lilla stenkyrkan från 1500-talet) kunde ha en föregångare. I de skriftliga källorna omnämns socknen för första gången på 1400-talet och mycket indikerar att Kyrkås kan vara det annex till Frösö socken som omtalas i källorna redan under 1300-talet. 2013 stod det klart att byggnadsdetaljer i Kyrkås gamla kyrka var äldre än själva kyrkan. Brädorna i kyrkans tak undersöktes av Jamtlis byggnadsantikvarie Björn Olofsson som med hjälp av dendrokronologi kunde datera brädorna till 1100-tal (Olofsson & Holm 2013). I en av brädorna finns också slitspår efter ett rep. Repet tros ha varit fäst vid en klocka på taket, vilket är en stark indikator för att taket suttit på en tidig träkyrka.

En av projektets frågeställningar är att om det byggdes en kyrka i Kyrkås redan på 1100-talet, vilka var det som lät bygga den och hur såg området närmast kyrkan ut vid den tiden? Finns här spår efter vikingatida gårdslägen som kan ha varit hem åt de första kyrkobyggarna?

Andra indikationer på vikingatida aktivitet är 4 möjliga gravhögar i närheten av kyrkan och ett fynd av två vikingatida järnyxor inte så långt därifrån som grävdes ut av landsantikvarien och museichefen Eric Festin 1916. Festin beskriver hur yxorna hittades vid kortsidan i ett hus, och längs husets väggar fanns mängder av murbruk bevarad. Detta murbruk togs in till museet och kan idag konstateras vara natursten – men vad var det då Festin tolkade som hus? Dokumentationen är mycket bristfällig och vi kan därför inte vara säkra på att det faktiskt rör sig om en byggnad. Föremålen som framkom vid undersökningen skulle lika gärna kunna komma från en eller ett par bortplöjda gravhögar. För att avgöra vad det rör sig om för anläggning krävs en efterundersökning på samma plats. Det har också antagits att det i källorna omtalade ödesbölet Elfvensböle ska ha legat i området där yxorna hittades, där gården Lundhem ligger idag, d.v.s. 300 m NV om kyrkan. Dock finns det inga kända fysiska spår efter detta.

För att hitta eventuella spår efter byggnader och/eller gårdslägen var ett första steg att genomföra geofysiska undersökningar, nämligen georadar och mätning av magnetisk susceptibilitet. Mätningarna utfördes av arkeolog Arne Anderson Stamnes under hösten 2017. Resultatet från undersökningarna var bland annat en tydlig anomali som framkom mellan kyrkan och hembygdsgården som tolkades som en byggnad (se Anderson Stamnes 2018:27ff och bild 2). Som ett vidare steg inom projektet bestämdes att den förmodade byggnaden skulle undersökas i form av en publik grävning under sommaren 2018.

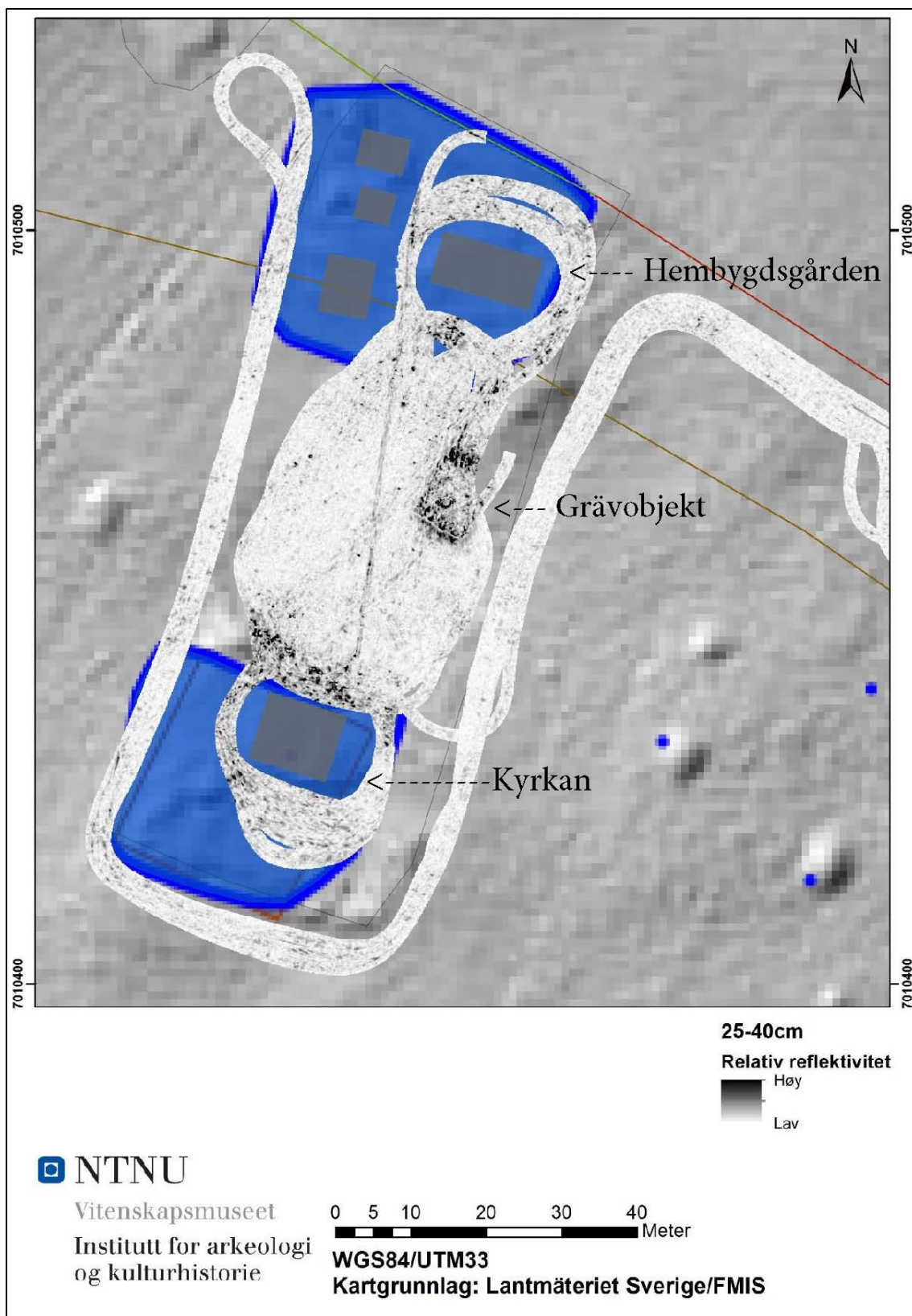

Bild 2. Resultaten från georadarundersökningen (Anderson Stamnes 2018:28). Den mörka rektangulära ytan markerad som "Grävobjekt" i mitten är det undersökta objektet. Blå polygoner och prickar markerar registrerade kulturlämningar i fornminnesregistret. Polygonerna är begravningsplatsen vid kyrkan och hembygdsgården, prickarna är de förmodade gravhögar.

Syfte och frågeställningar

Syftet med undersökningen var att avgöra vad anomalin på georadarbilden var rester av och, om det visade sig vara en byggnad, försöka datera denna.

Ett delsyfte var också att tillsammans med hembygdsföreningen bedriva publik arkeologi.

Metod

Med hjälp av en fältdator och GPS lokaliserades den konstruktion som framkommit i 2017 års georadarundersökning. Schaktet placerades så att det skar rakt igenom konstruktionen och dess "väggar" på västra och östra sidan. Schaktet var 9,6 m långt och 0,4 m brett (VNV-ÖSÖ). Schaktet grävdes i stick, 5 eller 10 cm åt gången. Varje lager delades in i rutor (50 cm stora) som plangrävdes med främst skärslev men också fyllhammare bitvis i de övre lagren. Varje lager fotades och ritades för hand.

Ytan avsöktes med metalldetektor och det konstaterades att det fanns mycket metaller i marken.

Den publika verksamheten sköttes med hjälp av Kyrkås hembygdsförening. De annonserade i sina kanaler när arkeologerna skulle vara på plats samt gav tillgång till faciliteter som kök och toalett. Väl på plats hade arkeologerna ett ökat engagemang för besökarna. Dels genom att berätta om det vi vet om Kyrkås historia idag och projektets frågeställningar och dels genom att låta besökarna gräva och visa dem processen för hur arkeologisk dokumentation går till.

Söndagen den 5e augusti avrundades veckan med att Jamtlis arkeologer Anders Hansson och Annabell Rahm besökte Kyrkås hembygdsgård och berättade om resultaten från grävningen för besökarna. Det var ett uppskattat evenemang som drog ungefär 50–60 personer.

Bild 3 och 4. Vit rektangel markerar det undersökta schaktet.

Utförande och resultat

Se bilaga 1 – Ritningar för fullständiga ritningar av de olika lagren i schaktet.

Lager RN1

Torvlagret tillsammans med rensnivån, RN1 (se bilaga 1 – Ritningar), grävdes till 5 cm djup från markytan. Redan här framkom fynd i form av spik: Modern i östra delen och handsmidd i den västra.

Lager L5-10

L5-10 grävdes till 10 cm djup från markytan räknat.

Mellan 1,2 m och 6,3 m framkom spridda kolbitar.

Mellan 1,4 m och 3,3 m var en koncentration av sten och grus som också innehöll en hel del murbruk. I detta (vid 2 m) fanns också en koncentration av kol och sot. Både bland kolet och runt ikring framkom flertalet spikar, till en början handsmidda men sedan också mer moderna spikar, vilket tydde på att detta var resterna av en byggnad från 1800-talets slut, som tidigast. Mängden kol kan inte ha varit resterna efter en hel nedbrunnen byggnad, vad som hänt mer exakt går bara spekulera i. Ladan kan ha bränts ner avsiktligt eller oavsiktligt, bråte kan ha bränts efter att ladan flyttats eller så kan brandresterna ha uppkommit på ett sätt som inte alls är kopplat till ladan.

Bild 5. Ett fåtal av de spikar som framkom i lager L10-20. Till vänster är exempel på handsmidda spikar och till höger mer moderna maskintillverkade. Samtliga fynd förvaras på Jamtli.

Lager L10-20

I slutet på veckan hade schaktets V del (0–6,3 m) grävts till 20 cm djup. På denna nivå ansågs stenlagret vara naturlig morän eftersom inga konstruktioner kunde urskiljas, samt att fynd slutade dyka upp bland stenarna.

Arkivstudier

Eftersom arkeologerna gick in för att hitta en äldre byggnad som skulle bidra till pusslet om Kyrkås äldre historia hade inga bildarkiv genomförts. När de yngre spikarna framkom i schaktet beslutades att det ändå behövdes. Jamtlis byggnadsantikvarie Henrik Ylikoski fick i uppdrag att, samtidigt som grävningen pågick, gå till Jamtlis bildarkiv och se vad som fanns. Han fann då en bild på en byggnad som högst troligt är den som arkeologerna fann resterna utav (se bild 6 och 7). Byggnaden ser ut att vara en timrad lada, och är snarlik den som idag står ca 50 m väster om kyrkan. Ladan var sedan tidigare okänd, men är inget udda fynd på platsen. Under tidigt 1900-tal var gamla kyrkan i så dåligt skick att bönderna lät djuren komma och gå som de ville i den, och en lada alldeles nära kyrkan är därför inget konstigt.

Bild 6, till vänster. Bild på den byggnad som georadarundersökningen uppfattat spår efter och som undersöktes 2018.

Bild 7, övre till höger. Hela bilden där huset syns till vänster om kyrkan. Bilden är tagen omkring år 1897 (klockstapeln byggdes först 60 år senare) och finns i Jamtlis bildarkiv.

Bild 8, undre till höger. I vilken vinkel bilden kan vara tagen, vilket visar att det råder få tvivel om att huset på bilden är detsamma som undersökts.

Det tidigaste flygfotot från platsen är från 1943. Där syns en suddig ljusning i gräset på samma plats där det undersökta huset stod. Ljusningen syns ännu tydligare på flygfotot från 1949 (se bild 9). Tillsammans med fynden tyder allt på att ladan kan ha stått på platsen någon gång mellan 1800-talets slut och slutet av 1930-talet.

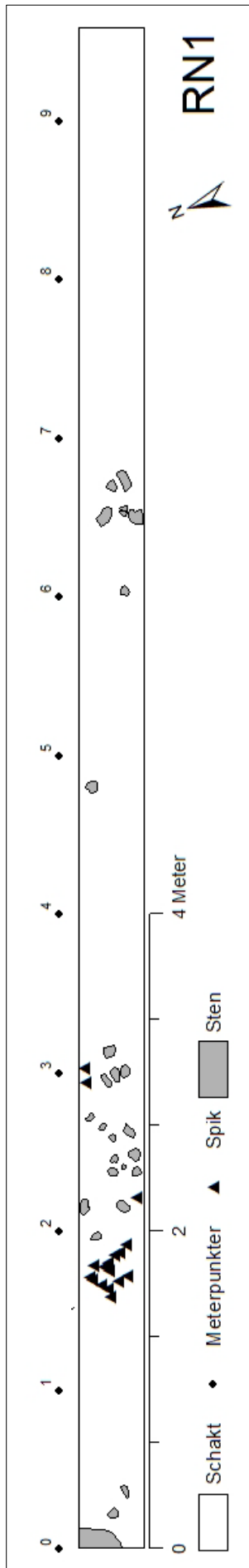
Bild 9. Flygfoto från 1949 (Z 49 85 02). Pilen markerar den ljusning som tros vara resterna efter den byggnad som undersöks. Hembygdsgården är ännu inte flyttad till sin nuvarande plats. Bilden beskuren av författaren.

Litteratur

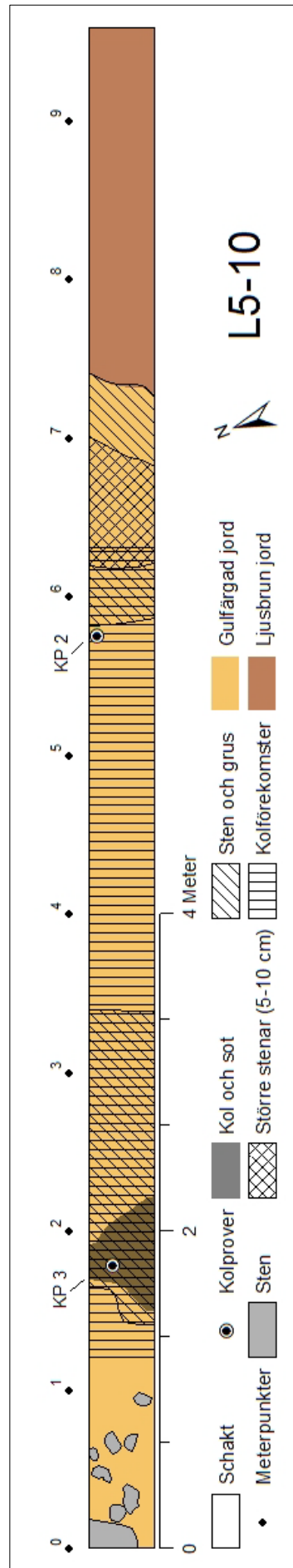
- Anderson Stamnes, Arne. 2018. *Geofysiske undersøkelser i Kyrkås, Kyrkås Socken i Jämtland*. NTNU Vitenskapsmuseet arkeologisk rapport 2018:7.
- Olofsson & Holm. 2013. *Datering av kyrkor i Jämtland – Dendrokronologiska och byggnadshistoriska undersökningar 2011–2012*. Rapport – Jamtli 2013:13

Tekniska administrativa uppgifter

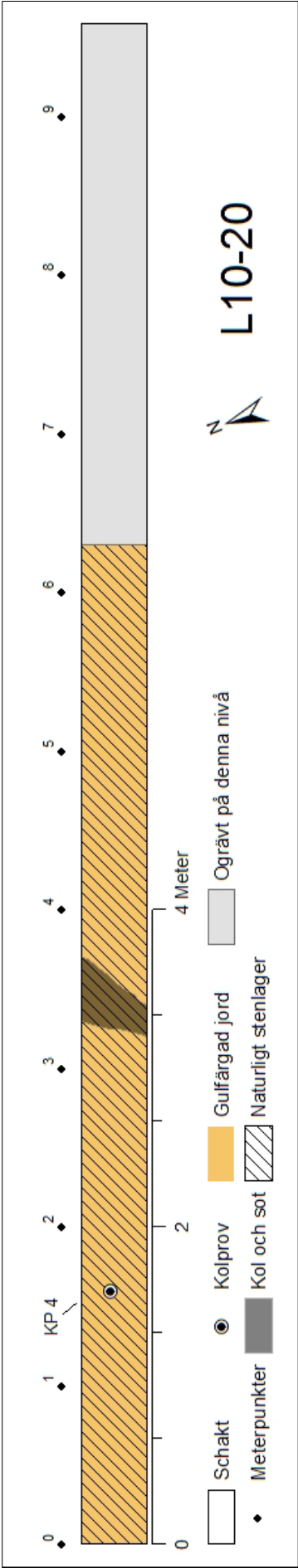
<i>Jamtli dnr:</i>	104-2018-F5CC
<i>Län:</i>	Jämtlands län
<i>Landskap:</i>	Jämtland
<i>Kommun:</i>	Östersund
<i>Socken:</i>	Kyrkås
<i>Fastighet:</i>	Kyrkås Prästbord 2:1
<i>Undersökningstyp:</i>	Arkeologisk undersökning
<i>Undersökningstid:</i>	31 juli – 3 augusti 2018
<i>Tidsåtgång i fält:</i>	57 h
<i>Tidsåtgång, förberedelser och rapport:</i>	68 h
<i>Personal:</i>	Antikvarie Annabell Rahm och chefsarkeolog Anders Hansson
<i>Undersökt yta:</i>	3,84 m ²
<i>Koordinatsystem:</i>	SWEREF 99
<i>Dok material:</i>	Dokumentationsmaterial förvaras på Jamtli

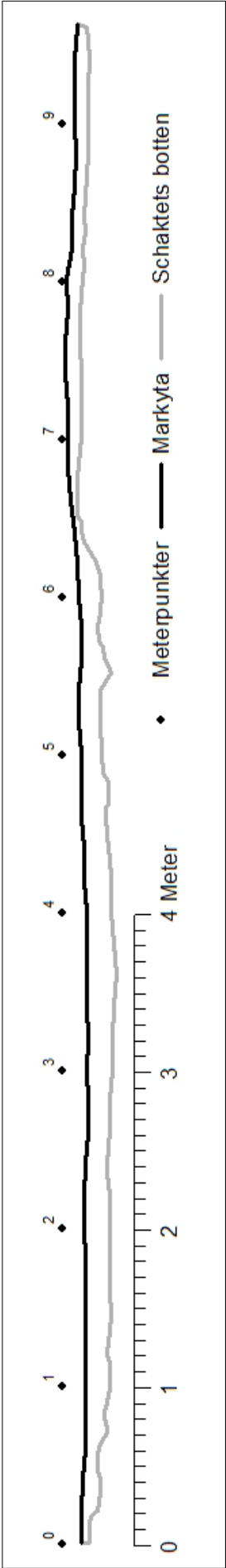
RN1, rensivå. Strax under torven dök tvåstensamlingar upp, en östlig och en västlig. I den västliga dök stora handsmidda spikar upp, de är markerade med svarta trianglar ovan (F1, se bilaga 2 – Fyndlista), och öster om den östrastensamlingen hittades mer modern spik, dessa har inte markerats i ritningen, se istället fyndlistan för lägesangivelse. Humuslagret var mellan 5 och 10 cm tjockt.

L5-10. Stenarna i ”sten och grus” är också 5–10 cm men också mer uppblandade med grus och stenar mindre än 5 cm. I den östra delen är de större stenarna koncentrerade till bara en del av sten- och gruslagret.

L10-20. Bottenlagret, 10–20 cm under markytan. Lagret var hyfsat jämnfyllt med sten, 5–30 cm stora, vanligen 8–15 cm, som inte utgjorde en konstruktion. Den östliga delen lämnades ogrävd på denna nivå eftersom lagret ansågs opåverkat av människor. När sten och grus rensats bort fanns en naturlig orörd jordyta i botten.

Profil mot NNÖ. Schaktet grävdes till ca 20 cm djup som djupast.

FYND			
F-Nr	Sakord	Lager	Ruta (m)
1	Spik	RN1	1,5-2
2	Spik	RN1	7,15-7,35
3	Murbruk	L5-10	1,3-1,8
4	Murbruk	L5-10	1,75
5	Spik	L5-10	1,3-1,8
6	Spik	L5-10	1,8-2,3
7	Spik	L5-10	2,3-2,8
8	Spik	L5-10	6,8-7,3
9	Spik	L5-10	7,3-7,8
10	Spik	L5-10	7,8-8,3
11	Spik	L5-10	8,3-8,8
12	Spik	L5-10	8,8-9,2
13	Spik	L5-10	9,2-9,65
14	Spik	L10-20	1,3-1,8
15	Murbruk	L10-20	1,3-1,8
16	Spik	L10-20	1,8-2,3
17	Murbruk	L10-20	1,8-2,3
18	Spik	L10-20	2,3-2,8
19	Spik	L10-20	2,8-3,3
20	Spik	L10-20	3,3-3,8
21	Murbruk	L10-20	3,3-3,8
22	Spik	L10-20	3,8-4,3
23	Trä	L10-20	3,8-4,3
KOLPROV			
KP-nr	Lager	Ruta (m)	
1	L5-10	1,75	
2	L5-10	5,7	
3	L5-10	1,8	
4	L10-20	1,3-1,8	
5	L10-20	3,3-3,8	
6	L10-20	1,8-2,3	

Botten lager L5-10

Bilder tagna torsdag den 2a augusti 2018. Uppåt är NNÖ.

0-1,05 m

0,65-1,65 m

1,4-2,3 m

2,3-3,2 m

3,0-4,0 m

3,65-4,6 m

4,35-5,3 m

5,2-6,2 m

5,95-7,0 m

6,7-7,75 m

7,65-8,6 m

8,4-9,4 m

8,9-9,7 m

Botten lager L10-20

Bilder tagna fredag den 3e augusti 2018. Uppåt är NNÖ.

0-0,65 m

0,25-1,0 m

0,6-1,35 m

1,0-1,75 m

1,35-2,1 m

1,7-2,45 m

2,0-2,8 m

2,35-3,1 m

2,65-3,45 m

3,05-3,8 m

3,4-4,1 m

3,75-4,45 m

Schaktets utseende tisdag den 31a juli 2018. Bild tagen mot SV.

Schaktets utseende onsdag den 1a augusti 2018. Bilden tagen mot SÖ.

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2018

ISSN 1654-2045

- 2018:1 Arkeologisk förundersökning i form av en antikvarisk kontroll av fossila åkern Brunflo 457, i samband med geotekniska undersökningar av planerad ny förbifart E 14/E45
Karl-Johan Olofsson
- 2018:2 Frösö 177:1. Förundersökning av Västerhus gamla gårdstomt
Anna Engman
- 2018:3 2017 års fornminnesinventering i Jämtlands län
Karl-Johan Olofsson
- 2018:4 Storsjöteatern – Ombyggnad 2017
Henrik Ylikoski
- 2018:5 Hammerdals kyrka – Byte av yttertak, 2017
Henrik Ylikoski
- 2018:6 Kyrkspån på Mattmars kyrka – anno 1825. Rapport från ett pilotprojekt
Björn Olofsson
- 2018:7 Förbifart Brunflo – Arkeologisk förundersökning av RAÄ Brunflo 470 och Brunflo 458 samt arkeologisk utredning, etapp 2
Anna Engman
- 2018:8 Rännberg – Arkeologisk utredning av Åre 129:1 och Åre 119:1
Anna Engman
- 2018:9 Arkeologisk förundersökning av Tåsjö 135:1–2, stenåldersboplatser, Tåsjö 121:1, fångstgropssystem och Tåsjö 334, fångstgrop
Anna Engman
- 2018:10 Arkeologisk utredning inför byggandet av vindkraftpark vid Åndberget i Härjedalens kommun
Karl-Johan Olofsson
- 2018:11 Nederhögen – Arkeologisk utredning av Rätan 107:1
Anna Engman
- 2018:12 Hotings vattenverk – Arkeologisk utredning av Tåsjö 307:1, stenåldersboplatser
Anna Engman
- 2018:13 Projekt Varbergstunneln – Dokumentation av plattformstak och lokstallar, 2018
Henrik Ylikoski
- 2018:14 Kyrkås gamla kyrka – Antikvarisk rapport vid läggning av bräddtak på sakristian
Sara Höglund
- 2018:15 Grottan vid Åre station – Antikvarisk rapport vid restaurering av grottan vid Åre station
Sara Höglund
- 2018:16 Viggeön i Storsjön – Arkeologisk efterundersökning av förmodade gravar
Kristina Jonsson

- 2018:17 Arkeologisk utredning steg 1 inför planerad nybyggnation på fastigheten England 3:62
Karl-Johan Olofsson
- 2018:18 Ytterhogdals kyrka – Restaurering av lanternin och tornhuv, 2018
Henrik Ylikoski
- 2018:19 Kyrkås kyrka – Renovering av elektriska installationer, 2017
Henrik Ylikoski
- 2018:20 E45 Rengsjön-Älvros – Arkeologisk utredning, steg 1, i samband med planerad ombyggnation av väg E45 mellan Älvros och Rengsjön
Anna Engman och Karl-Johan Olofsson
- 2018:21 Sågholmen – En dokumentation av lämningar
Karl-Johan Olofsson
- 2018:22 Arkeologisk undersökning av modern husgrund vid Kyrkås gamla kyrka
Annabell Rahm